

»Gud gie fanden komme til Taasinge, der slår de folk ihjel«

Om Kammerherre Niels Juel som godsejer

af Peter Henningsen

Kammerherre Niels Juel (1696 – 1766), der var besidder af Tåsinge gods og stamhus fra 1714 til sin død, var en yderst principfast og myndig herre. Han var, siges det, trætkekær og nidkær på sin interesse, og denne indstilling prægede da også hans forhold til både høj og lav. Men det siger sig selv, at det særligt var fæsterne under Tåsinge stamhus, som fik hans nidkærhed at føle.

Niels Juel var personificeringen af det enevældige ideal: Den hårde, men retfærdige hersker, der følger med i både stort og småt og griber ind, når han skønner det nødvendigt. Som kong Frederik IV udøvede en stor grad af personlig enevælde over sit arverige Danmark-Norge, således praktiserede Niels Juel også sin enevælde over sit arvegoods Tåsinge.

Godsets udvikling og drift lå ham stærkt på sinde, og han var desuden meget opmærksom på sine fæsternes ve og vel. Når noget gik ham imod, kunne han være hård og brutal, men han kunne på den anden side også være meget langmodig og velvillig, når blot almuen dansede efter hans pibe. I årenes løb, som Juel blev ældre, tegner der sig et stærkere og stærkere billede af den arketypiske patriark: Myndig, faderlig og omsorgsfuld for den, der viser ham hørighed og lydighed, og revsende over for de ulydige. Det er først for alvor i hans senere år, fra ca. 1740 til 1766, at hans patriarkalske pondus slår igennem i det bevarede kildemateriale, og det er også i disse år, at hans store anlægsarbejder sættes i værk: Inddæmning af land, slotsbyggeriet, anlæggelsen af frugthaverne og etableringen af en klædefabrik i Troense, oprettelsen af Vemmenæs by, Frederiksstaden

ved Troense. Al denne foretagsomhed hænger jo nok sammen med, at han først omkring 1736 overtog driften af hovedgårdsjorden og undlod at have forpagtere til at klare arbejdet.

Som godsejer krævede Niels Juel ubetinget lydighed og hørighed af sine undersåtter. Til gengæld ydede han dem beskyttelse og hjælp mod fremmede samt overbærenhed i tunge tider. Vi ser således, at Juel altid påtog sig rollen som anklager eller forsvarer i en sag, hvor en af hans fæstere eller tjenere var blevet forurettet på den ene eller den anden måde. I de tilfælde, hvor han ikke træder til, skyldes det som oftest, at den forurettede part i forvejen har pådraget sig hans vrede og uvilje. Personer, der mishagede ham, kunne han finde på at forfølge på det groveste og ligefrem jage dem bort fra Tåsinge.

Juel var desuden en stor modstander af dovenskab og slendrian og straffede de ulydige hårdt med bøder og tugthus. Som vi skal se i det følgende, endte en kvinde fra Tåsinge ligefrem i tugthuset i Odense på grund af sin dovenskab! Skønt Juel selv på ingen måde var noget dydsmønster, forlangte han det optimale af sine fæstere, og svigtede de ham, slog han ned med hård hånd.

Herskabets gunst og nåde

I beskytterens og forsvarerens rolle optrådte Niels Juel som oftest i sager vedrørende vold og tyveri, hvor han lod sin ridefoged eller prokurator tale den forurettedes sag og næsten altid fik trumfet en gunstig løsning igennem for offeret. Praksis blev således, at man klagede til sit herskab, når man var blevet forulempet

på den ene eller anden måde, og derfor overlod til dette at klare ærterne. Da Hans Peter Feldbereder fra Svendborg i drukkenskab havde overfaldet bonden Christen Piil fra Nyby, mæglede Hans Peters mor ved at tilbyde Christen 1 Rdlr. i erstatning for at glemme miséren, men det ville Christen ikke lade sig nøje med, så han forelagde i stedet sagen for sit herskab. Niels Juel har da tilsyneladende truet Hans Peter med at trække ham igennem en bekostelig retssag, hvilket ville betyde sikker ruin, eller betale Christen 4 Rdlr. i svie og smerte, hvilket Hans Peter da også klogeligt gjorde for at undgå den kostbare retssag. Desuden måtte han på Tåsinge birketing tilstå sin forseelse og gøre offentligt afbigt. På denne måde dikterede Juel altså reelt sine betingelser ved den blotte trussel om nådesløs forfølgelse og gennemførte altså i realiteten en domfældelse uden om den retslige instans.

Hvornår en sådan praksis startede, er svært at sige noget om, men allerede i 1717 ser vi, at ridefogeden møder op på tinget for at forsvare Laurs Bager i Bregninge, der af toldvæsenet i Svendborg var stævnet for ulovlig brændevinsbrænding og hvedebrødsbagning. Beskyldningen var sikkert helt i sin orden, men alligevel lod Niels Juel sin fæster forsvare mod købstadsforvalteren, og Laurs blev da også frikendt af mangel på bevis.

Da birkedommeren, Rasmus Hansen Drost, i 1719 blev overfaldet af landsoldaten Erik Skov, var det også Niels Juels ridefoged, som førte sagen på tinget, skønt Rasmus Drost vel må formodes at have haft nok kendskab til retsproceduren til selv at kunne føre sin sag. Ligeledes var det ridefogeden, der stævnedes korporal Jacob Stær, på sit herskabs vegne, da han havde overfaldet Knud Laursen i Bjerreby »udi hans eget hus med hug og slag og ham ilde medhandlet«. Da fem karle i 1720 til et Skt. Hansgilde overfaldt den forrige ladefoged på slottet, Oluf Rasmussen, mødte ridefogeden atter op på Juels vegne som anklager. Dommen blev her ekstra hård,

da offeret var en af godsets – ganske vist forrige – betjente. Overfaldsmændene måtte bøde 40 lod sølv hver plus sagsomkostninger på 22 Rdlr. Nok til at sætte dem alle i bundløs gæld.

Det fortsætter på denne måde gennem hele Niels Juels levetid, og det vil ikke være megen nytte til at remse alle eksemplerne op. Men det er pudsigt at se, at i sager mod købstadsfolk, det være sig fra Svendborg eller Rudkøbing, holder Niels Juel altid hånden over sine fæstere, skønt det ofte ligger i luften, at de faktisk er skyldige i de påståede forbrydelser. I 1723 mødte Henrik Alsing fra Svendborg f.eks. op på Tåsinge ting efter at have stævnet Jens Thomsen, der angiveligt skulle bo på Tåsinge Slot. Anklagen lød på, at Jens havde slået nogle af Henriks svin ihjel, mens de gik på Svendborgs fællede. Men da Henrik Alsing åbenbart havde fået galt fat på gerningsmandens navn, kunne han ikke stævne denne ved det rette navn, hvilket var påkrævet. Ridefogeden påpeger følgelig, at der ikke findes nogen person ved det navn på slottet. Det skinner imidlertid tydeligt igennem, at ridefogeden udmærket ved, hvem der er tale om, men han vil ikke oplyse personens rette navn, skønt Henrik Alsing fisker efter det. Sagen går derfor i vasken, og Henrik må tage hjem til Svendborg med uforrettet sag. Niels Juel, på hvis vegne ridefogeden må have handlet, holdt altså hånden over gerningsmanden, skønt han tydeligvis var skyldig.

Det har uden tvivl været en stor fordel for almuen at kunne ty til sit herskab i den slags tilfælde, samt i andre, hvor de følte sig forurettede. Det være sig mod fremmede eller lokale. Havde man først opnået herskabets gunst og støtte til sin sag, ja, så kunne den reelt ikke tabes. Da Niels Juel ydermere var birkeherre ved tinget, d.v.s. han havde retten til at indsætte dommere og skulle desuden aflønne dem, gik dommene ham sjældent imod, og ofte opfyldtes den strafamme, som han krævede forbryderne idømt.

Om at falde i unåde

Det var dog ikke altid, at Niels Juel rakte en hjælpende hånd. Hvis man f.eks. havde mistet herskabets gunst, kunne konsekvenserne blive katastrofale, forstået på den måde, at det kunne betyde ruin og den direkte vej til tugthuset eller tiggerstaven! Begik man tyveri, kunne man være sikker på at pådrage sig Juels utilslørede vrede. Var tyveriet ydermere begået mod Juel selv, var ingen nåde længere tænkelig.

I 1753 blev Knud Petersen i Vindeby stævnet for at have sat snarer i herskabets vildtbaner og andre begåede tyverier »såvel i mark som by«. Juel stillede ham herefter over for valget mellem at undgå retsforfølgelse, hvilket ville betyde sikker ruin og tugthus, eller omgående at rømme sit fæstehus og forlade godset samt at forpligte sig til ikke at vende tilbage uden Juels udtrykkelige tilladelse. Af to onder valgte Knud Petersen det sidste, som jo nok var det mindste, skønt han måtte forlade Tåsinge for stedse.

I 1755 gik det ud over Jep Madsen Lollik, som havde stjålet to brædder ved slottet. For denne ret uskyldige forseelse blev han dømt til piskning i sin arrest, samt til at betale igæld og tvigæld (erstatning og dobbelterstatning) 1 mark samt sagens omkostninger på 1 Rdlr. 1 mark. I 1760 var den imidlertid gal med Jep Madsen igen, da han stjal en økse fra Niels Ospensens kone i Lundby. Det var endnu engang en uanselig forbrydelse, men da han allerede en gang tidligere havde pådraget sig herskabets ugunstige bevågenhed, stod hans sag i et ret dårligt lys. Dette var han selv klar over, så før Juels fuldmægtig på tinget overhovedet kunne nå at fremsætte sit krav om strafudmålingen, gjorde han selv følgende tilbud: Han bad ydmygt om en medliden og nådig straf hos sit høje herskab og tilbød, i sikker forvisning om, hvad der ellers ventede ham, »at betale for denne hans misgerning til sognets fattige 4 mark samt processens

omkostninger skadesløs, item en lille kendelse til byen for hans gjorte forseelse, og endelig at kvittere sit hus ganske godvilligt uden foregående dom til førstkommande påske, på hvilken foreslåede måde han underdanigst håbede, hans høje herskab dermed kunne tilfredsstilles«.

Fuldmægtig Christian Nielsen måtte imidlertid først forelægge tilbuddet for Juel, og 14 dage senere mødte han atter op i retten og afgav Niels Juels skærpede betingelser. Lollik skulle »så hurtigt muligt, kvittere huset og at rydeliggøre samt sig af sognet forføje og endelig at betale til sognets fattige 4 mark«. Desuden 1 Rdlr. i sagsomkostninger. Han fik desuden en kraftig advarsel med på vejen: »Om han noget efterdags skulle noget ulovligt forøve, skulle denne sag til vedbørlig undgældelse stå ham åben for«. For disse to småforbrydelsers skyld mistede Jep Madsen Lollik altså hele sit eksistensgrundlag, og da stavnsbåndet jo stadig var gældende i denne periode, og han derfor ikke kunne forlade Tåsinge, var han vel resten af sit liv nødt til at friste en kummerlig tilværelse på øen under Niels Juels bevågenhed.

Men der var også andre måder at lægge sig ud med herskabet på. I begyndelsen af 1752 var husmanden i Troense Jens Sørensens restancer vokset så meget, at han blev stævnet på tinge. Han skyldte desuden sit herskab for noget garvet læder, han havde fået, og havde »i en og anden måde vist genstridighed«. I alt skyldte han ca. 77 Rdlr. En meget anelig sum for en fattig husmand. Jens Sørensen valgte da også at vedgå sin skyldighed og bad derfor om »et nådigt herskab, der ville have tålmodighed med ham lidet for hans kone og mange små børns skyld«. Men Juel viste ingen nåde, og Jens blev dømt til at betale sin gæld inden 15 dage samt til at have forbrudt sit fæste. Det var tilsyneladende en håbløs situation, også selvom Juel lod ham blive i sit hus, som han havde gjort med så mange andre dårlige betalere. Jens Sørensen søgte det næste års tid at

betale, hvad han magtede. Men det gik kun trægt, og hen på sommeren 1753, da han havde afdraget i alt 8 Rdlr. 2 mark 5 Sk., voksede det ham over hovedet, og han valgte at rømme sammen med sin 14-årige søn, mens konen blev ladet tilbage!

Der blev lyst efter ham både på birketetinget på Tåsinge og på landstinget i Odense, og der blev udstedt en rømningsdom og arrestordre på ham. Niels Juel gjorde desuden udlæg i hans hus og konfiskerede bl.a. et brændevinstøj til 13 Rdlr. Et års tid derefter klappede fælden imidlertid for Jens Sørensen, og han blev indfanget og sat i Svendborg arrest, hvor han blev stævnet til Tåsinge ting.

I mellemtiden var Jens' restancer vokset, da der rask væk var løbet yderligere afgifter på huset, mens han var borte. Videre var huset nu også gået hen og var blevet brøstfældigt. Jens blev atter engang dømt til at betale sin gæld, der nu var steget til henved 79 Rdlr., og desuden måtte han erlægge sagsomkostningerne ved rømningsdommen og de efterfølgende processer med 30 Rdlr. til Niels Juel. Endvidere havde han forbrudt sin hovedlod (d.v.s. al løs og fast ejendom) og skulle arbejde to år i Nyborg fæstning. Med andre ord mærkede Jens Sørensen nu ganske føleligt på sin krop, hvad det ville sige at falde i unåde hos herskabet.

Johan Christopher Smahl

I 1760 lagde bageren i Vemmenæs, Johan Christopher Smahl, sig ud med Niels Juel, og det fik temmelig store omkostninger for ham og hans hustru.

Smahl var med skovfogedernes, som han åbenbart stod i et godt forhold til, hjælp blevet ansat af Juel som bager ved klædefabrikken i Troense samt i Niels Juels nyanlagte by på Vemmenæs engang i slutningen af 1750'erne. Niels Juel bifaldt ideen og indrettede et hus til ham i Vemmenæs, opsatte en bageovn på stedet og forstrakte Smahl med det fornødne korn og brænde til at begynde med. Desuden

andre småting til husets indretning. Smahl og hans hustru, Maria Barbara, var selvfølgelig meget fornøjede over dette, især da de ikke ejede andet end det, de gik og stod i.

En gang om ugen indfandt Maria Barbara sig med brød hos kammerherren, og han købte »snart for 1 mark, snart for 2 mark og undertiden for 3 mark, hvilket han betalte hende straks«. Juel var også altid meget imødekommende og venlig over for hende, spurgte til forretningen og gav ofte drikkepenge på 1, snart 2 skilling.

Parret var således i fuld gang med deres nyanlagte virksomhed: Smahl bagte brød to gange om ugen, og Maria Barbara underviste samtidig 15 pigebørn fra sognet i at spinde og væve. Niels Juel foreholdt dem ofte, at de skulle spinde og væve noget mere for at tjene flere penge, men fik altid til svar, »at de havde så meget ved bagning at bestille, at de ej kunne overkomme det«. På denne vis gik det et stykke tid, hvor parret nød kammerherrens fulde tillid og støtte. Men så skete det, at Juel kom under vejr med, at de lånte penge af Gud og hvermand, og »hverken betalte ham eller nogen, men havde i sinde at bedrage hver mand, og siden rømme«.

Så brød uvejret løs: Juel blev fortørnet og stævnede bageren og hans hustru til tinget. Det viste sig, at Smahl skyldte sit herskab 37 Rdlr. 5 mark 4 Sk. for bekomne kornvarer, husleje og brændsel og desuden anden løs gæld til 14 folk på Tåsinge. Det var imidlertid kun Maria Barbara, der mødte op på tinge, da hendes mand var forduftet til København, så hun »nu således må sidde alene med hendes spæde barn tilbage i stor armod og elendighed, til ansvar for hvad hendes mand har gjort kredit for«.

Et halvt års tid derefter, i november 1760, dukkede Smahl dog pludselig op på Tåsinge igen og erklærede på birketetinget, at han skam var rede til at betale sin gæld, men det lå desværre sådan, at han ikke ejede en skilling. Han var nødt til først at arbejde for at tjene dem.

Dette problem klarede birkedommeren imidlertid prompte ved at idømme Smahl tvangsarbejde i Odense tugthus, til gælden var afbetalt! Til dette erklærede Smahl, »at han var fornøjet dermed, når han måtte tage sin hustru som en fri person med sig udi tugthuset, hvor de begge ville arbejde til sammen for des snarere deres debat at afbetale«.

Men Niels Juel forbarmede sig dog af en eller anden grund over synderen og gav ham en chance mere. I stedet for det forgældede bageri i Vemmenæs fæstede Smahl nu et hus i Troense og ernærede sig sandsynligvis som daglejer på godset, da husene i Troense fortrinsvis var jordløse, når man ser bort fra et par skæpper havejord.

Men i begyndelsen af 1763 blev den uheldige Smahl imidlertid grebet i at have stjålet tre stykker vogntømmere på slottet, hvilket ladefogeden Rasmus Fricke opdagede hos ham, da han var på inspektionstur i Troense. Smahl måtte derfor atter en gang møde op på Tåsinge ting, og her producerede Juels befuld-mægtigede, prokurator Bagge, dommen fra november 1760 og begærede den fornyet. Desuden krævede han på Niels Juels vegne, at Smahl skulle udrede omkostningerne både ved denne og den forrige proces med 10 Rdlr. Herefter tilkendegav prokurator Bagge, hvilken straf Juel ønskede, at Smahl skulle lide. Det hedder i denne redegørelse, at Smahl burde lide en hård straf, ikke på grund af forbrydelsens art, men »fordi Johan Christopher Smahl ikke har kunnet bare sig for at begå så nederdrægtig en gerning, som ikke er så meget for den derved forårsagede skade, som den fortrydelse, som højvelbårne herr kammerherren bærer, over at han skulle være så uheldig og have så slette folk i sit brød, og det er ikke ham muligt deslige gemenheder at lade blive ustraffet, som han slet intet kan fordrage sligt, uden at se det revset, da han ellers måtte blive sat i større skade og farer...«.

Smahl blev herefter spurgt, om han havde noget at sige til sit forsvar, eller om han kunne

betale den søgende sum på ca. 88 Rdlr., som han var blevet tilkendt at betale i dommen fra 1760. Smahl måtte tilstå, at han jo ingen penge havde og bad derfor om, »at højvelbårne herr kammerherre ville medhandle mildeligen for hans kone og små børns skyld«. Denne gang hjalp bøunnerne dog ikke, og fornyelsesdommen blev udstedt og afsagt. Man kan vel med nogen ret formode, at Smahl denne gang blev sat i tugthuset for sine forseelser.

»Men alt uden frugt...«

I 1763 gik det galt for den da forhenværende materialskriver på Valdemars Slot, Morten Tønnesen. Juel opdagede allerede året før, at Tønnesen havde begået fusk og underslæb mod ham for i alt 621 Rdlr. 3 mark 12 Sk.!, samt at Tønnesen havde udstedt regninger og papirer i kammerherrens navn. Niels Juel afskedigede omgående synderen, men søgte dog i mindelighed og med tålmodighed at formå Morten Tønnesen til at betale sin gæld, men en sådan sum afdrager man ikke bare uden videre. Da han ikke kom nogen vegne på den måde, lod han 23. december 1762 holde forhør ved retten »for derved, om muligt var, på en god måde at bringe ham til at gøre regnskab. Men alt uden frugt...«.

Morten Tønnesen blev derfor stævnet regulært i marts og april 1762, da dette forhold »fortørner højvelbårne herr kammerherren, som han ikke ved, at han dertil har forskyldt sådan omgang, eller dertil givet anledning«. Tønnesen blev derfor »i mangel af hans høje herskabs nåde« dømt til at betale pengene tilbage inden 15 dage (et ganske umuligt projekt). Kunne han ikke det, måtte han en tur i Odense tugthus »til ermeldte summer er afbetalt, eller i andre måder fornøjet, og ermeldte sit høje herskab er tilfredsstillet«. Morten Tønnesen ville selvsagt ikke være i stand til at udrede et så stort beløb på så kort tid, så tugthuset var vel den sikre ende, om ikke herskabet forbarmede sig over ham.

Tyveri og dovenskab

Kammerherre Juel brød sig altså ikke om, hvis nogen skuffede hans tillid. Han blev vred og forbitret og lod den pågældende ramme af al landsens ulykker. Dette ses om muligt endnu bedre illustreret i et tilfælde fra 1760, hvor både tyveri, tillidsbrud og dovenskab indgik i anklagerne.

Niels Juel havde dette år leveret et læs nye fjælle til husmanden Rasmus Rasmussen, således at han kunne lægge et nyt loft på sit fæstehus. Men i stedet for at benytte fjællene til deres rette formål, solgte han dem og tjente derved 11 mark 14 Sk. Da Juel fik nys herom, lod han omgående misdæderen og hans hustru stævne. Han bestemte desuden, at Rasmus skulle stå til ansvar for en gammel gæld, som ellers var blevet lagt i mølposen. Denne gæld bestod af husleje og forskellige afgifter, i alt 22 Rdlr. 5 mark 13 Sk. »som er afgiften af 2 huse, som han således har forsidet«.

Kammerherren krævede nu, at parret endnu engang blev fradømt deres fæste, og i dette tilfælde må han virkelig have været oprørt, hvilket tydeligt fremgår af det krav om straf, hans fuldmægtig forelagde på birketinget, og som i det væsentligste blev fulgt af dommeren. Niels Juel forlangte, »at Rasmus Rasmussen vorder tildømt at betale disse skyldig værende 22 mark 13 Sk. med denne ene sags omkostning. Dernæst at han for begåede tyverier anses efter lovens 6. bogs 17. kapitel, 32. artikel at miste sin hud udi arresten, og efter samme kapitels 39. kapitel at betale igæld og tvigæld, at have sin boslod forbrudt til sit herskab, og andre ligesindede til afsky at arbejde udi nærmeste fæstning 3 a 4 år. Dernæst at Rasmus Rasmussens hustru, Maren Jeppesdatter, findes mistænkelig udi denne sag, og hun, som er et ungt, friskt menneske, men ikke gider arbejdet, bør hun at arbejde udi Odense tugthus udi 4 år«. Det var i sandhed en hård dom, som Juel krævede. Det utrolige

er, at strafkravet blev fulgt. Dog med den moderation, at hvis husmanden kunne betale sin gæld inden 15 dage, skulle han slippe for fæstningsarbejdet, og hans dovne hustru »slap« med to år i Odense tugthus for sin ugidelighed! Sådan er tilværelsen nogle gange så uretfærdig.

Et rap i rumpen med en liden pisk

I juli måned 1750 købte Niels Juel seks gårde og to huse på Strynø af kammerråd Ole Borck Lund i Rudkøbing. Straks efter handelen sendte han to af slottets betjente, skovfoged Jørgen Bøg og forvalter Niels Basse, til øen for at meddele bønderne, at de skulle indfinde sig på Tåsinge slot for at få efterset deres fæstebreve. Men Strynø-bønderne havde åbenbart hørt et og andet om deres nye herskab; hvad det var vides ikke, men det kan næppe have været særligt fordelagtigt for Juel, for bønderne løb væk og gemte sig, således at betjentene ikke kunne opstøve dem nogen vegne. Basse og Bøg var gentagne gange på Strynø i dette ærinde, og resultatet var hver gang det samme: Bønderne smurte haser, det bedste de havde lært. Enten fandt de ingen hjemme, eller de fik til svar, at »når en ville rejse, ville han være den anden«. Til sidst blev Niels Juel imidlertid ked af denne legen skjul, og det lykkedes ham at få bæsterne indfanget og sendt til Tåsinge. Her blev de én for én kaldt op til ham, hvor han i overværelse af sin ridefoged og sin skytte samt købmanden Jens Knop fra Rudkøbing udspurgte bønderne om deres forhold.

Juel formanede dem til at tale sandhed og svare ham ærligt. Bonden Jacob Henriksen beklagede sig over at have ondt af værk og brud, og »blev da fritaget af herskabet at sætte sig ned på en stol, og herskabet satte sig hos ham på en anden stol«. Juel hørte tålmodigt på Henriksens forklaringer: »Sig kuns sandhed« var hans eneste kommentar. Da Henriksen var blevet ekspederet, forhørte Juel sig hos de andre, om han havde talt sandhed. Han fandt ud af, at det ikke var tilfældet og kaldte

ham op igen. Jacob Henriksen blev derefter foreholdt sin »usandfærdige tale og opførsel«, men svarede blot, at han »havde ej nødvendig at sige her sandheden«! En sådan frimodighed var dog ikke hverdagskost for kammerherren. Han befalede prompte ridefogeden, at skytten Niels »skulle give denne bonde nogle rap for hans rumpe af en tyrepisk«. Henriksen fik desuden »nogle få og små rap på ryggen og over rumpen, som ej kunne skade ham eller nogen«. Derpå foreholdt Juel ham atter »sin opførsel og grove svar samt spurgte ham, om han en anden gang ville sige sandhed, når hans herskab spurgte ham om noget«. Det ville Jacob åbenbart ikke, hvorpå Juel personligt trakteredede ham med en gang pisk og udbrød: »Du havde fortjent meget mere ved din skammelige opførsel i det du ville sige løgn for mig«. Efter dette traktement tilstod Jacob nu sin forseelse og lovede at forbedre sig. Derpå blev han dimitteret.

Men også bonden Niels Mortensen viste sig genstridig. Han blev af Juel »foreholdt og med sagtomdighed formanet til at svare sit herskab sandhed om hans opførsel«. Men Niels Mortensen »imod alle de formaninger, herskabet gjorde til ham, stod og drillede herskabet og slet intet ville svare, ja hverken ville sige ja eller nej, i hvormeget ham blev ombedet derom«. Niels Juel lod derpå Niels Mortensen smage tyrepisken »for sin hårdnakketheds skyld, som den der ej ville bekende sandhed for sit herskab, heller ikke beværdige ham et svar fast ja eller nej«. Derefter gik Niels til bekendelse og tilstod sin forseelse og lovede bedring. Kammerherren lod ham derfor gå med en formaning »lad mig nu se, du forbedrer dig og bliver skikkelig«. Dette lovede Niels.

Dette intermezzo gjorde selvsagt ikke Niels Juels forhold til de genstridige Strynø-bønder bedre. Fra da af undgik de ham totalt og nægtede pure at indfinde sig på Tåsinge. Forvalter Niels Basse mente, at det var fordi, de var skrækslagne for Niels Juel. De havde i hvert fald sagt til Basse, »at dersom han (Niels Juel)

ville være sådan, som han havde været, ville de ikke komme til ham mere«.

Rasmus Knudsen fra Strynø sagde rent ud til Niels Basse: »Gud gie fanden komme til Taasinge, der slår de folk ihjel«.

Hele affæren endte med en langtrukken retstvist, som dog i sidste ende løb ud i ingenting. De genstridige Strynøboer genstævnedede nemlig deres herskab for overdreven voldsanvendelse med lemlæstelse til følge. Bl.a. mente de, at det var Niels Juels skyld, at Jacob Henriksen nu angiveligt skulle ligge på det sidste og allerede havde modtaget det sidste sakramente. Hertil replicerede forvalter Basse dog, at såvidt han kunne se »da var Jacob Henriksen nu at se til friskere og sundere nu end før!«

Niels Juel og tugtelsesretten

De eksempler, der er nævnt i denne artikel, er kun et lille udpluk fra Tåsinge birks tingbøger, og de kunne suppleres med mange lignende. Niels Juel var i alt en meget myndig herremand, der vogtede over sine fæstere som en høg. Han fulgte med i både stort og småt, og ingen forseelse var for lille til, at han ikke blandede sig i den efterfølgende retstvist. Han kunne være trætkekær til det ulidelige, hvilket mange, både tøsinger og andre, fik at mærke i de mange retssager, Juel idelig anlagde på sit birketing ved slottet. Niels Juel var, som præsten Niels Lucoppidan i Landet udtrykte det, yderst nidkær på sin interesse. Niels Juel kunne som herremand anklage og dømme sine bønder næsten efter forgodtbefindende. Han kunne indsætte dem i Odense tugthus uden forudgående dom, hvis blot han selv betalte opholdet. Han kunne lade dem indsætte i Nyborg fæstning til strafarbejde, og han kunne bortvise dem fra øen. Han kunne desuden lade dem ride træhesten, smide dem i hundehullet eller, som vi har set, lade sin tyrepisk danse på deres rygstykker. Alt sammen trusselsmidler, som han gjorde flittigt brug af i sin 52-årige regeringstid på Valdemars slot.

Nu skal man dog ikke forledes til at tro, at

Juel var en særskilt hård eller uretfærdig herremand. At tugte sine bønder med pisk og hundehul var ganske normalt i 1700-tallets Danmark, og Juel var sikkert ikke værre end de fleste. Herremandens tugtelsesret var af gammel dato: Allerede i Christian III's reces fra 1536 fik herremændene den såkaldte hals- og håndsret over bønderne, hvilket betød, at godsejerne havde ret til at påtale deres undergivne fæsternes forbrydelser og erholde de bøder, der blev idømt. Desuden kunne de forfølge sager, som kunne føre til legems- og dødsstraffe. Ligeledes synes der at være regnet med, at godsejerne skulle fuldbyrde straffene. Hals- og håndsretten gav dog ikke herremanden ret til selv at dømme deres undergivne. Den gav ham således ikke tugtelsesret, men den måtte nødvendigvis øge hans myndighed over fæstebønderne.

I Koldingrecessen af 1559 blev denne ret i praksis udvidet, og Christian V's Danske Lov fra 1683 byggede videre på dette grundlag i sin paragraf 3-13-25. Danske Lov indeholdt desuden et par bestemmelser af særlig betydning for tugtelsesretten. Således 6-5-5 der siger, »husbond må revse sine børn og tyende med kæp eller vånd og ej med våben. Men gør han dem sår med od eller æg eller slår deres lemmer sønder eller skader dem på deres helbred, da straffes han så, som han en fremmed havde gjort skade«. Undertiden blev der vel hævdet, at tyende ikke skulle forstås som bønder, men domstolene anerkendte i al almindelighed paragraffen som lovhjemmel for herremændenes tugtelsesret. Den citeres ofte sammen med 6-5-10, der vitterligt nævner bønder, idet den siger: »Handler nogen husbond ulovligen og utilbørligen med sine tjenere eller bønder, da er det ligesom sådan gjerning skete imod fremmede, og de have magt at søge deres ret imod husbonden som mod en fremmed«.

Vedrørende tugtelsesretten hedder det desuden i Danske Lov 3-13-1, at bonden skulle være sin husbond og hans fuldmægtige hørig

og lydlig, hvilket også går igen i tidens fæstebreve i forskellige formuleringer. I forbindelse med landboreformerne sidst i 1700-tallet udstedtes en forordning 8. juni 1787, som forbød brugen af træhest, hundehul o.s.v., men den indeholdt ikke et direkte forbud mod at prygle bønderne. Først med forordningen af 25. marts 1791 om hoveriet blev det udtrykkeligt forbudt at prygle bønder og deres koner under hovarbejdet. Dette var dog ikke ensbetydende med, at tugtelsesretten fuldt ud var afskaffet. Over for husmænd, tjenestefolk og halvvoksne drenge kunne den stadig tages i brug. For husmændenes vedkommende blev spørgsmålet taget op under forberedelserne til en ny forordning om husmandshoveriet af 30. januar 1807. Resultatet blev, at det ikke blev direkte tilladt, men heller ikke direkte forbudt at tugte husmændene under hovarbejdet. Dette fortolkedes, som om det var tilladt. Først i 1848 blev det forbudt at prygle husmændene under deres pligtarbejde. Samtidig blev det også forbudt at prygle mandligt tyende over 20 år og kvindelige over 16.

Når Niels Juel tog sin tugtelsesmyndighed i anvendelse, gjorde han altså ikke andet, end hvad alle andre herremænd på den tid gjorde. Bønderne tog det da heller ikke egentligt fortrydeligt op. Det var kun, når de mente, at Juel var gået over stregen, at de klagede over pryglene, således som vi så det med Jacob Henriksen, der angiveligt lå for døden på grund af Niels Juels hårdhændede behandling.

Peter Henningsen, f. 1964 i Marstal. Cand.mag i historie og europæisk etnologi fra Københavns Universitet 1993. Museumsinspektør ved Grindsted Museum. Artikler i Tåsinge Årbog 1991 og 1992.

Kilder

Tåsinge Birks Tingbøger i Landsarkivet for Fyn Odense, (transskriberet udgave med register af A. Lolk).

Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. København 1960.